

Tjänstemännen och medelklassen

Den 6 oktober 1929 hölls ett möte på restaurang Rosenbad i Stockholm, som på goda grunder har betecknats som tjänstemannarörelsens födelse; att restaurangen låg i samma byggnad som nu är Regeringskansliets centrum skänker i efterhand en extra aura åt händelsen.

Deltagarna var ombud för tretton föreningar som organiserade brukstjänstemän, tjänstemän inom verkstadsindustrin, arbetsledare i industrin, järnvägskontorister, fartygsbefäl, maskinbefäl, fartygstelegrafister, förmän (faktorer) inom den grafiska branschen, apotekare, journalister, bokhandelsmedhjälpare, försäkringstjänstemän samt bankmän. Syftet med mötet var att bilda en facklig topporganisation. Den viktigaste frågan gällde att uppnå förhandlingsrätt. Det gemensamma för föreningarna var att medlemmarna inte räknade sig som kroppsarbetare. Men vad var det egentligen som karakteriserade dem som arbetstagare och samhällsgrupp?

Den drivande kraften bakom mötet hette Viktor von Zeipel. Han var redan mångårig ombudsman i Svenska Bankmannaföreningen. I sitt inledningsanförande använde han olika ord: tjänstemän, löntagare, anställda, intellektuellt arbetande, medelklass. Livligast blev diskussionen om begreppet medelklass.

Journalistföreningens representant Sigfrid Hansson såg begreppet ”medelklass” som motsats till ”arbetarklass” och därför som skadligt, en naturlig hållning med tanke på att han som redaktör för LO:s tidning *Fackföreningsrörelsen*, som riksdagsledamot för Socialdemokraterna och som bror till Arbetarepartiet Socialdemokraternas ordförande, hade en central roll inom arbetarrörelsen. Han menade att LO i själva verket skulle kunna ta emot alla de organisationer som var företrädare på mötet som medlemmar.

Bankmannaförbundets mångårige ombudsman Victor von Zeipel var en av de drivande bakom tillkomsten av TCO och var ordförande i föregångaren Daco.

Industritjänstemännens representant, den filosofiskt skolade Helge Rydberg, var kritisk mot medelklassbegreppet av helt andra skäl. För honom var "tjänsteman" det centrala. Han menade att det moderna samhället bäst beskrevs med en indelning i tre klasser: arbetare, tjänstemän och kapitalets representanter. Tjänstemännens speciella funktion var att åstadkomma förening mellan kapital och arbete och att sköta förvaltningen i samhället. "Vi måste se sanningen i ögonen och organisera oss som klass", förklarade Rydberg. Ett alltför nära samarbete med LO skulle inte gagna tjänstemännen.

Både "medelklass" och "tjänstemän" blev på så sätt begrepp med viss udd mot LO, men detta önskade ingen. Tvärtom gällde det att skapa en organisation som kunde hävda sig tillsammans med LO utan att framstå som socialistisk. Det gällde enligt Helge Rydberg att "klara upp begreppen, så att våra medlemmar så snart ordet fackförening eller klass kommer på tal, icke ser det som ett rött skynke". Emellertid hade brukstjänstemännens representant svårt att tänka sig sina medlemmar i en organisation som i likhet med kroppsarbetarnas hade karaktären av fackförening.

Daco

När sedan en gemensam organisation för ”medelklassen” bildades den 3 maj 1931 fick den namnet De anställdas centralorganisation i Sverige (Daco). Det var uppenbarligen en kompromiss. Endast ett av de ingående åtta förbunden hade ”anställd” i sitt namn, medan det var vanligt i det fackliga föregångslandet Tyskland där man skilde mellan förbund för *Arbeiter* och för *Angestellten*. Tjänstemannabegreppet hade visserligen använts mest i debatten, men som led i förbundsnamn ingick det bara i Helge Rydbergs Sveriges Verkstäders Tjänstemannaförening som snart skulle döpas om till Svenska Industritjänstemannaförbundet, SIF. Daco angav sig i sina stadgar vara ”en samorganisation av anställdas yrkesföreningar”. Till ordförande valdes Viktor von Zeipel.

Gamla TCO

Även om Dacos stadgar gav utrymme för att ansluta förbund med anställda i offentlig tjänst kom ingen breddning mot den offentliga sidan till stånd. Emellertid hade von Zeipel under 1933 rest runt och haft kontakter med grupper av stats- och kommunalanställda och därmed stimulerat till bildandet år 1937 av en topporganisation för statliga och kommunala tjänstemän, som fick namnet ”Tjänstemännens Centralorganisation”. Det skedde på initiativ av Polisförbundet, som en gång hade startat i Stockholm under täcknamnet ”Kamraterna” för att inte avslöja karaktären av fackförening, samt Folkskolläraernas förbund som leddes av den mångbetrodde Ruben Wagnsson, undervisningsråd i Skolöverstyrelsen och tillika riksdagsledamot för Socialdemokraterna. Förutom dessa båda organisationer hörde det nybildade Sveriges Kommuntjänstemannaförbund, Fattigvårds- och Barnavårdsfunktionärernas Riksförbund, Försvarets underbefälsförening samt tre organisationer inom sinnessjukhusvården till grundarna. Det sammanlagda medlemstalet var cirka 40 000 att jämföra med Dacos cirka 50 000.

För grundarna av denna organisation, som i efterhand kommit att kallas ”Gamla TCO”, framstod tjänstemannabegreppet som självklart. (För enkelhetens skull talar vi om Gamla TCO även i fortsättningen.) Det hade sitt ursprung inom offentlig verksamhet och hade först omkring sekelskiftet 1900 börjat användas inom bankvärlden och industrin. Inom stat och kommun hade tjänstemännen en särskild rättslig ställning med bland annat anställningstrygghet och viss pension; förhandlingsrätt var det däremot inte tal om. Det sades att statens kaka var liten men säker. Orden tjänsteman förde länge tankarna till myndighetsutövning. Viktor von Zeipel menade att bankerna tagit till sig begreppet för att ”framträda med pondus och omgiva verksamheten med den nimbus som statlig auktorisation kunde vara ägnad att ge.” Ett mål för det nybildade TCO

var att försvara tjänstemännens rättsliga ställning. Man såg ”vissa tendenser” till att denna kunde försvagas samtidigt som tjänstemännens levnadsstandard hotade att sänkas. Ruben Wagnsson blev organisationens ordförande.

SR

För statstjänstemän högre upp på karriärstegen fanns sedan 1917 en organisation med namnet Sveriges Statstjänstemannanämnd. Den hade tillkommit för att hävda medlemmarnas intressen under första världskrigets dyrtid. Om Gamla TCO karaktäriserades av folkskollärare, poliser och underbefäl så dominerades denna organisation av läroverkslärare och officerare. Från 1943 hette den Statstjänstemännens Riksförbund (SR) men senare släppte förbundet ”tjänstemän” och blev enbart SR.

Daco och Gamla TCO blir TCO

På Dacos initiativ bildades 1943 en gemensam kommitté för att utreda möjligheterna till samverkan mellan ”tjänstemän i offentlig och enskild tjänst”, något som i realiteten pågått från det att Gamla TCO bildats. Som sekreterare i kommittén fungerade Daco-funktionären Otto Nordenskiöld, en ung jurist som via studentförmedlingen ett par år tidigare fått sitt första jobb på Daco. Resultatet blev en sammanslagning av de båda organisationerna.

När den nya organisationens namn skulle fastställas var det självklart att välja benämningen Tjänstemännens Centralorganisation (TCO). I själva verket hade Daco redan när Gamla TCO bildades verkat för att det namnet skulle reserveras för en framtida organisation öppen för samtliga tjänstemän i landet. Alla ville slå vakt om tjänstemannabegreppet och man menade att benämningen ”anställd” kommit ur bruk. Det hade rent av i Dacos stadgar fått ge vika för tjänstemannabegreppet. Det nya TCO:s konstituerande kongress ägde rum på Grand Hotel i Stockholm den 11 juni 1944. Antalet medlemsförbund var 38, det största var SIF med 32 000 medlemmar och det minsta Svenska Dövstumläraresällskapet med 63 medlemmar. Hela organisationen omfattade drygt 180 000 medlemmar.

TCO:s förste ordförande blev Ruben Wagnsson, som dock snart utnämndes till landshövding och efterträddes av SIF:s starke man Harald Adamsson. Som verkställande tjänsteman, med titeln direktör, anställdes LO-ombudsmannen Valter Åman; till LO hade journalisten Åman rekryterats för att bekämpa kommunismen inom fackföreningsrörelsen. Från 1961 samlades ansvaret för att leda TCO hos en heltidsanställd ordförande. Den förste med den uppgiften blev Otto Nordenskiöld, som dessförinnan varit direktör.

Saco

Bland de begrepp Viktor von Zeipel hade använt i sitt öppningsanförande på restaurang Rosenbad för att karaktärisera den blivande medlemskadem återfanns även ”intellektuellt arbetande”. När ordföranden i Liberala ungdomsförbundet, professor Bertil Ohlin, 1943 i en ledare i Stockholms-Tidningen uppmuntrade fackliga strävanden bland yngre läkare, jurister med flera använde han ett liknande uttrycksätt. Ohlin skrev om behovet av en ”fackföreningsbetonad” sammanslutning av yngre intellektuella arbetare” med akademisk utbildning. Fram till denna tid användes akademikerbegreppet endast för anställda och studerande vid universiteten och vissa högskolor. När Sveriges Akademikers Centralorganisation (Saco) bildades 1947 hade begreppet utvidgats till att gälla alla yrkesutövare med akademisk utbildning. I Sacos stadgar slogs fast att organisationen var till för folk som hade en utbildning där inträdeskravet var studentexamen. Saco gick 1975 samman med SR och kom länge att domineras av anställda i offentlig sektor. Det skulle dröja till expansionen av civilingenjörsutbildningen på 1960-talet innan den privata sektorn i någon större utsträckning började anställa akademiker.

Tredelning

Länge kunde de fackliga centralorganisationernas tredelning tämligen väl definieras utifrån utbildningssystemets tredelning. LO bestod av arbetare med enbart folkskola i botten, TCO av tjänstemän med realskola eller flickskola som grund och Saco/SR av akademiskt utbildade med yrken och ämbeten som förutsatte studentexamen.

Tjänstemännen inom TCO, som till stor del var kvinnor, upplevde nog ofta att de hade gjort en viss karriär och kände stolthet över att de till skillnad från ”vanliga arbetare” kunde uttrycka sig på tyska som var första språk i skolorna till 1946 eller på engelska, dessutom behövde de i allmänhet inte smutsa ned sig i jobbet; lika påtagligt var att det ovanför dem i hierarkin alltid stod någon som tagit studenten, kanske en mycket yngre man – för det var nästan alltid män – en civilekonom, civilingenjör, civiljägmästare, läroverkslärare, officer, jurist, läkare, apotekare eller präst. Även om tjänstemännen hade viss utbildning och ansträngde sig för personlig förkovran blev de ständigt påmind om sin brist på utbildning och om att gräddfilen till positioner i arbetslivet gick via studenten och studier vid universitet eller högskola.

Dessa erfarenheter bland tjänstemännen bidrog till att TCO, när centralorganisationen bildades 1944, fick en ändamålsparagraf som innehöll ”att främja tjänstemännens bildningssträvanden”. För Saco gällde det först och främst att ta till vara de universitetsutbildades professionella intressen, det vill säga verka

för att man fick arbete på ”rätt nivå” och att försvara de olika utbildningarnas exklusivitet. Inom LO-kollektivet har individuell karriär aldrig haft en positiv klang. När arbetare avancerade till verkmästare och arbetsledare lämnade de oftast sina förbund. Detta var ett krav från arbetsgivarsidan som LO tidigt accepterat. Traditionellt har LO:s utbildningspolitik inte tagit sikte på att skapa karriärmöjligheter för den enskilde utan främst syftat till att ”höja klassen”. Att demokratisering och utbyggnad av utbildningsväsendet blev en profilfråga för TCO är naturligt mot bakgrund av medlemskårens erfarenheter.

Medelklassens organisation

Det utbildningssystem som länkade de flesta ungdomar till kategorin arbetare, en mindre andel till kategorin tjänstemän och en liten elit till gruppen akademiker finns inte längre och studentexamen har försvunnit som vattendelare. Nästan alla ungdomar har någon form av gymnasial utbildning som de avslutar med vit mössa, och närmare 40 procent genomgår utbildning på högskolenivå. Efterkrigstidens utbildningsreformer har redan fått ett genomslag som innebär att TCO har fler medlemmar med högskoleutbildning än Saco. Samtidigt har Saco nått nivån hälften så många medlemmar som TCO. Sedan år 2005 har TCO och Saco tillsammans fler medlemmar än LO.

Allt färre människor i arbetslivet tänker på sig själva som tjänstemän. Detta har lett till att TCO numera nöjer sig med förkortningen och inte skriver ut hela namnet. På samma sätt har många TCO-förbund ändrat sina namn så att tjänstemannabegreppet inte längre ingår. I många sammanhang presenterar sig TCO som medelklassens fackliga organisation.

När medelklassen på 1920-talet sökte former för att tillvarata sina intressen som löntagare var det självklart att man måste påverka de politiska beslutsfattarna. Arbetarklassens fackliga företrädare hade valt att göra det inom ramen för ett politiskt parti; i själva verket hade fackföreningsrörelsen en huvudroll när det socialdemokratiska partiet bildades år 1889. På samma sätt sökte bönderna ta till vara sina rättigheter genom att på 1910-talet bilda Bondeförbundet. På 1920-talet, i den parlamentariska demokratins barndom, var mönstret av politiska partier ännu svagt etablerat och det var ingen orimlig tanke att påverka politiken genom att bilda ett medelklassens parti. Både von Zeipel och Helge Rydberg hade engagerat sig för den tanken. Emellertid valde delegaterna på restaurang Rosenbad – på samma sätt som sedan dess alltid skett när medelklassen i Sverige format fackliga organisationer – att ställa sig neutrala i partipolitisk mening, men hela tiden söka gehör för sina intressen hos de politiska partier som varit intresserade av dialog.

Medelklassbegreppet har använts i Sverige i flera hundra år, ofta med prefixet ”den uppåtsträvande”. Det har alltid varit vagt och så är det fortfarande. Dock börjar det alltmer användas som synonym till både medlemmar i TCO och Saco och till ”tjänstemän” enligt den officiella statistiken. För de politiska partierna är den växande, och politiskt relativt lättroliga medelklassen, en nyckelgrupp. Det är detta dagens TCO tagit fasta på i syfte att stärka dialogen med partierna.

Viktor von Zeipel, ordförande i Daco 1931-1936. Målad av Arne Cassel.